

CONTRIBUȚIA LUI G. IVĂNESCU ÎN DOMENIUL SINTAXEI LIMBII ROMÂNE

MIHAELA SECRIERU*

G. Ivănescu rămâne un nume de referință în lingvistica românească prin numărul lucrărilor sale, prin erudiția și exhaustivitatea tratării subiectelor abordate, prin soluțiile interpretative propuse și prin influența ideilor și teoriilor sale. Așa cum o declară deschis, savantul român vede gramatica ca pe un domeniu dominat de legile universalilor lingvistice. În domeniul sintactic, G. Ivănescu își propune o abordare din perspectiva lingvisticii generale, prin apelul la autorii consacrați, dar și o abordare a gramaticii din perspectiva logicii. Ideile și teoriile sale sunt expuse în *Cursul de sintaxa limbii române moderne*, dar și în articole și studii și sunt sintetizabile în patru direcții fundamentale: obiectul cercetării, metodele specifice de cercetare a acestui obiect, dezvoltarea unui aparat terminologic propriu sintaxei și consemnarea istoriei evolutive a științei. Adevărata contribuție a oricărui autor se poate estima însă prin evaluarea cantitativă a ideilor care au trecut din opera sa în literatura de specialitate ulterioară. Procedând la această evaluare, am constatat că teoriile sintactice ale lui G. Ivănescu sunt prezente, cu precădere, în școala lingvistică ieșeană, dar și în școlile academice unde, pentru anumite perioade, G. Ivănescu a activat la catedra universitară.

Recitind lucrările profesorului Ivănescu, și nu doar pe cele care trimit explicit prin titlu la nivelul sintactic al limbii, am avut în vedere acoperirea titlului studiului de față. Problema poate și trebuie abordată triangulat: într-o primă parte, identificarea în opera savantului a opiniilor, teoriilor sau afirmațiilor privitoare la sintaxa limbii în general și la sintaxa limbii române, în special; într-o a doua parte, receptarea și vehicularea acestor opinii, teorii, afirmații emise de G. Ivănescu în lucrările de specialitate ulterioare; în *Concluzii*, vom confrunța cele două părți ale lucrării pentru a observa similitudinile și diferențele. Deși poate părea prea tehnică, am estimat că această abordare are avantaje la care nu putem renunța.

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.

Partea I

Inventarul teoriilor, opiniilor ori argumentelor sintactice emise, dezbătute și vehiculate de G. Ivănescu se înscrie în pătratul alethic al oricărei științe, ale cărui laturi cardinale vizează (1) obiectul cercetării, (2) metodele specifice de cercetare a acestui obiect, (3) dezvoltarea unui aparat terminologic propriu și (4) consemnarea evoluției științei sau a istoriei evolutive a acesteia. Ne vom referi mai departe la fiecare dintre ele.

1. Opinii privitoare la obiectul lingvisticii, recte al sintaxei

În legătură cu obiectul sintaxei, G. Ivănescu încearcă să impună inductiv necesitatea de „a transforma sintaxa într-o disciplină care să prezinte un paralelism perfect cu logica” (Ivănescu 1964: 208). Este de înțeles de ce G. Ivănescu emite teorii de instaurare a unui model teoretic reinterpretativ, pe care îl numește „structuralism logicist”, cf. „trebuie restructurată lingvistica structuralistă contemporană, în lumina teoriei despre limbaj” (Ivănescu 1966a: 10), respectiv ea trebuie să devină „o metodă structurală logicistă” (*ibidem*), adică „o lingvistică cu adevărat științifică” (Ivănescu 1966b: 61). În aceste condiții, crede G. Ivănescu, s-ar impune rescrierea gramaticii academice românești „de pe pozițiile structuralismului logicist” (Ivănescu 1966a: 10). Apelând la principiul concentric în expunerea propriilor teorii, evident din dorința obținerii unei clarități mai pronunțate, G. Ivănescu reia ideea de mai sus și o reformulează mai târziu astfel:

„Lingviștii trebuie să încerce a descoperi subsistemele morfologice și sintactice ale celor mai variate limbi de pe glob, aceeași gândire unică, pe care o are în vedere logicianul și fără de care știința logicii nu s-ar putea întemeia” (Ivănescu 1966b: 64).

Observăm că G. Ivănescu încearcă pentru prima dată rezolvarea problema universalităților lingvistice și logice („aceeași gândire unică”, cf. *supra*), pe care le pune în legătură cu universalitățile morfologice și, în final, și cu cele sintactice. Admițând realitatea *a priori* a acestui postulat al gândirii, el îl definește, în termenii noștri, prin caracterele necesar, comun și ubicuu, precum și prin noțiunea de predicat al gândirii. Aici Ivănescu merge în direcția opusă teoriilor sale despre substantiv ca fiind noțiunea centrală a lingvisticii și a logicii, iar adjectivul, verbul și adverbul ca fiind note ale noțiunii, respectiv note ale notelor noțiunii, afirmând că subiectul este un referent exterior gândirii și limbii:

„C'est le cas de dire que le sujet est toujours extérieur a la pensée et que le mot de la phrase qui est considéré comme sujet n'est qu'un moyen pour indiquer le vrai sujet, c'est-à-dire la réalité dont on parle. Il n'a que la valeur d'un geste qui indique le sujet” (Ivănescu 1949: 169)¹.

¹ „Este cazul să spunem că subiectul este întotdeauna exterior gândirii și cuvântul din frază care este considerat subiect nu este decât un mijloc pentru a indica adevăratul subiect, adică realitatea despre care se vorbește. El nu are decât valoarea unui gest care arată înspre subiect [trad. n.]”.

Procedând astfel, el încearcă, de fapt, să justifice independența sintactică a subiectului și rolul suveran al acestuia în sintaxă. În același articol menționat mai sus, găsim și idei valoroase privind caracteristicile universalităților lingvistice pe care din motivul economiei lucrării (pentru a evita analitismul demonstrațiilor lui G. Ivănescu), le vom traduce în termenii noștri. Aceste caracteristici ale universalităților lingvistice sunt:

- a. diversitatea formelor de expresie a unui conținut;
- b. izomorfismul și izosemantismul;
- c. recursivitatea în limbă, respectiv reduplicarea parțială a sensului în noi forme (cf. Ivănescu 1949: 173–175).

Nu insistăm asupra detaliilor. Legată însă de acest generic, cum spuneam, stă preocuparea lui G. Ivănescu de a teoretiza noțiunea de „universalii sintactice” pe care o materializează într-un studiu special (Ivănescu 1979: 399–416). Preocupat de stabilirea unor teorii precursore, Ivănescu abandonează la un moment dat specificitatea termenului *universalii sintactice* și revine la discuția despre universalii lingvistice, care sunt genul proxim al celor sintactice și pe care le discriminează de cele morfologice, care ar fi stat la baza celor sintactice, procesul disocierii acestora complicându-se mai târziu prin aducerea în discuție și a universalităților logice (*ibidem*: 405–409). Din păcate, întreaga demonstrație devine o aporie, multe din argumente fiind fie judecări de simț comun, fie afirmații bazate pe argumentul autorității, toate în absența stabilirii dimensiunilor cantitative și calitativ-comparative ale noțiunii de *universalii sintactice* în raport cu alte entități subiacente, spre deosebire de demonstrațiile anterioare mult mai aplicabile privind, de exemplu, universalitățile morfologice:

„Wir glauben, daß viele syntaktische Kategorien universell sind. Und zwar behaupten wir die Universalität syntaktischer Kategorien wie Subjekt, Prädikat, Attribut, Substantiv im Genitiv, direktes Objekt, indirektes Objekt im Dativ, Kausalbestimmung, Finalbestimmung, Adverbialbestimmung des Stoffes, Subjektsatz, Prädikativsatz, direkter Objektsatz, indirekter Objektsatz, Kausalsatz, Finalsatz, Adversativsatz, Konklusivsatz usw” (*ibidem*: 411)².

În acest context, cu toate argumentele, logice, semantice ori morfologice aduse în discuție, amalgamarea nivelurilor fiind ea însăși discutabilă, ne aflăm în fața unor puneri de probleme și soluții posibile, dar nu a unei teorii categoric demonstrate privind modul cum stabilim care sunt universalitățile sintactice și cum se pot descrie și recunoaște acestea dacă luăm în discuție o limbă (cf. și Mihaela Secrieru 2007b: 485–491).

O altă limită metodologică a sintaxei – ne referim aici la cea enunțată de însuși G. Ivănescu – este „distincția dintre propozițiile principale și cele secundare” (Ivănescu 1964: 202). În viziunea savantului, cele două tipuri sunt noțiuni teoretice logice sau ceea ce am numi noi astăzi *sub specie semioticae*, dar au fost înstrăinate

² „Noi credem că multe categorii sintactice sunt universale. Și anume, afirmăm universalitatea categoriilor precum subiect, predicat, atribut, substantiv în genitiv, complement direct, complement indirect în dativ, determinare circumstanțială, determinare finală, determinare adverbială a materiei, propoziție subiectivă, propoziție predicativă, propoziție completivă directă, propoziție completivă indirectă, propoziție cauzală, propoziție finală, propoziție adversativă, propoziție concluzivă ș.a.m.d. [trad. n.]”.

ori discriminate prin uzul căpătat în practica interpretativă, care nu mai are conștiința clară că și principala, urmată de o secundară sau legată de o altă principală este în fapt o „secundară”, fiindcă sensul său depinde de altă propoziție. Faptul că în sintaxă sunt discutate ca realități distincte este, în opinia lui G. Ivănescu, un illogicism (*ibidem*: 203). Prin extrapolare, nici verbele din propozițiile principale coordonate nu sunt predicate de același rang cu predicatele din propozițiile principale independente, adică, nici în această situație, terminologia curentă nu surprinde obiectiv caracterul logic al acestor două realități sintactice, care, fiind legate ca sens, nu pot fi independente (*ibidem*: 203–206). Pe aceeași linie a logicii suprapuse sintaxei, el afirmă, de exemplu: „putem concluda acum că unele fraze de coordonare – cele cu o coordonată cauzală sau concluzivă – exprimă un silogism” (*ibidem*: 218). Teoriile acestea sunt preambulul unei afirmații virtual productive la nivel sintactic – spunem virtual, întrucât ea nu a fost receptată pozitiv de specialiștii români și nu a beneficiat de dezvoltări teoretice notabile. Este vorba de teoria „noțională”, recuperată din filozofie și apropiată sintaxei de Ivănescu, dar legată, în opinia noastră, de teoria „ordinelor”, teoretizată de Andrés Bello, Otto Jespersen și L. Hjelmslev³. Dezvoltările și aplicațiile teoriei paralelismului sintaxă–logică îl conduc pe G. Ivănescu la conceptualizări pragmalingvistice, savantul fiind un precursor am putea spune al teoriilor despre implicație. Nu numai termenul este folosit ca atare: „propoziții de implicare (implicație)” (*ibidem*: 210), dar specialistul propune și taxinomii interne: propoziții implicative finale, modale, consecutive și în variație concomitentă, de timp și de loc (*ibidem*: 211). Paralelismul este continuat prin măsurări conceptuale ale propozițiilor sintactice cu silogismul logic, rezultatul fiind uneori inedit:

„Dacă vrem să introducem un punct de vedere consecvent, trebuie sau să admitem că și în verbul pasiv avem copulă, iar nu așa-zisul verb auxiliar, sau să admitem că așa-numita copulă este verb auxiliar și că nu există cuvinte cu funcția de copulă între subiect și predicat” (Ivănescu 1965: 424).

G. Ivănescu de fapt este categoric: „predicat nu poate fi decât verbul” (*ibidem*: 425) și își argumentează poziția astfel:

„De altfel în orice limbă, pe lângă verbele care exprimă acțiuni «fac», «stau», «iubesc» etc.), există și verbe care exprimă stări (rom. «domnesc», «bolesc», v. gr. βασιλεύω «sânt rege», «domnesc», νοσέω, «sânt bolnav», «bolesc» etc.). Deosebirea între astfel de verbe și cele de

³ Am discutat pe larg această teorie în una dintre lucrările noastre, atât în ediția 1999, cât și în cea revăzută din 2007 (Secrieru 2007a: 71): „Avem în vedere faptul, care a fost susținut de mulți lingviști străini și români, că «numele» (G. Ivănescu, [*Nume și verb*], 1965, p. 426) sunt «categoriile lingvistice» «de ordinul întâi», prin «ordin» înțelegându-se «proprietățile de combinare a categoriilor în cauză», verbele și adjectivele sunt «categoriile de ordinul doi», iar adverbele sunt «categoriile de ordinul trei» (J. Lyons, [*Introducere în lingvistica teoretică*], 1995, p. 368). Această teorie categorială afirmă importanța substantivului ca o «categorie fundamentală, toate celelalte părți de vorbire fiind categorii complexe, derivate», ipoteză confirmată de practica enunțurilor (analizabile din această perspectivă fără rest) și de faptul că se sprijină pe un criteriu exclusiv sintactic: subordonarea. Teoria ordinilor este o teorie sintactică, prin faptul că are la bază posibilitățile combinatorii sau relaționale ale părților de vorbire”.

tipul *sânt profesor*, *sânt sănătos* este numai formală (de procedee de expresie): la primele, starea se exprimă sintetic, la acele din urmă, analitic. Conchidem că așa-zisul nume predicativ nu e nume, ci o parte din verbul de stare exprimată analitic” (*ibidem*).

Credem că în esența ei, semiotica acestor afirmații înseamnă o emancipare a sintaxei în raport cu logica. Aceasta înseamnă, într-adevăr, să admitem că avem de fapt la nivel sintactic doar predicat verbal cu două actualizări lexicale, una sintetică, de exemplu *citesc*, și una analitică, de exemplu *sunt frumos*, abandonând preocuparea de a demonstra calitatea de îmbinare fixă, îmbinare liberă a predicatului nominal, suprapunerea totală sau parțială a realizărilor predicatului nominal clasic cu verbele de stare sau adjective, adverbe, nume, pronume etc. care pot apărea în poziție sintactică de nume predicativ, de asemenea abandonând distincția structură de adâncime – structură de suprafață, precum și renunțând la principiul diversității de expresie pentru același conținut semantic, adică abandonând distincția dintre realizările formale, dintre structurile izosemantice, dar nu și izosintactice⁴. Totuși, ideea de forță a tuturor opiniilor și teoriilor sintactice ale lui G. Ivănescu rămâne, așa cum am spus, logicismul, și acestei idei îi subsumează savantul, în primul rând, sintaxa și realitățile cu care se operează în interiorul ei, privite în opoziție cu realitățile judecății logice. Este vorba de noțiunile de subiect, predicat, atribut și complement și, prin inferări, de cele de determinat/determinant (complement și completat) vs. analiza logică a propozițiilor enunțiative în subiectul judecății și predicatul judecății. G. Ivănescu discriminează încă de la început trei părți ale propoziției sintactice (lingvistice), subiect, predicat și complement, considerând realizarea cunoscută îndeobște drept atribut câteodată parte a subiectului, câteodată parte a predicatului, aici intrând convențional și subiectivele și atributivele (cf. Ivănescu 1964: 196). Este important de observat contextul în care este plasată această afirmație:

„Se poate vorbi însă de subiecte și predicate simple, alcătuite adică dintr-un singur *cuvânt*, și de subiecte și predicate dezvoltate, alcătuite adică din câte o sintagmă, mai exact din *determinate* și *determinante* [subl.n.]” (*ibidem*: 197).

Această opinie cere cel puțin două comentarii: primul este acela că avem aici de fapt o limită epistemologică, eventual și o limită politică a teoriei, pentru că postularea unor singure clase larg cuprinzătoare de realități indistincte formal înseamnă, în primul rând, renunțarea la rigoarea științifică a descrierii care tinde spre epuizarea taxinomiilor și spre obținerea de clase omogene; al doilea este acela că afirmații clare de tipul celor de mai sus sau altele pe care le găsim *passim* în opera lui Ivănescu conduc la silogismul că se poate admite la nivelul sintaxei că funcțiile sintactice superioare, cum ar fi subiectul și predicatul sunt construite pe bază de relații sintactice de determinare între alte funcții sintactice, respectiv că

⁴ Numim realizări izosemantice, dar nu și izosintactice enunțuri de tipul: [1] *A izbucnit incendiul și au chemat pompierii* vs [2] *Pentru că a izbucnit incendiul au chemat pompierii*, unde se transmite aceeași informație semantică, dar prin „forme sintactice” diferite, în exemplul [1] prin două propoziții principale, în exemplul [2] printr-o propoziție secundară și o propoziție principală, deși în ambele sensul este același, cauzalitatea, care logic este asociată doar cu subordonarea.

funcțiile sintactice pot fi exprimate prin alte funcții sintactice, deși G. Ivănescu, intenționat sau nu (acest fapt nu-l putem proba pentru că nu am găsit teorii ivănesciene privitoare la unitățile sintaxei), folosește pentru realitățile subsintactice termenul de *cuvânt* (vezi *supra*). Există și un al treilea aspect, mai greu de comentat, și anume că și sintagma ca unitate sintactică, nu lexicală, ar putea avea funcție sintactică în interpretarea dată de G. Ivănescu (vezi *supra*), concatenarea între sintagme cu funcții sintactice generând funcții sintactice. Revenim aici și asupra a ceea ce notam în legătură cu unitățile sintaxei, atunci când recenzăm *Cursul de sintaxa limbii române moderne*, din 1948, al lui G. Ivănescu, editat de Oana Popârda în 2004:

„Remarcăm că problema unităților sintactice este sublimată prin ampla discuție asupra frazei ca unică realitate a sintaxei și în legătură cu care se discută toate celelalte realități” (Secrieru 2007b: 486).

Facem completarea acum că nici conceptele de funcție sintactică și de raport sintactic ca unități ale sintaxei sau în calitatea lor de categorii sintactice nu au fost abordate explicit de către G. Ivănescu în lucrările sale.

2. Opinii privitoare la metodele specifice sintaxei și la analiza sintactică obținută prin acestea

Citind lucrările lui G. Ivănescu din perspectiva metodelor specifice sintaxei, două teme ni s-au părut a se conexe, în acest areal:

– prima este decelarea abductivă (inductiv-deductivă) a unor instrumente teoretice cu care să opereze sintaxa, pe care G. Ivănescu le numește legi, principii, universalii sintactice;

– cea de a doua ar fi operarea cu aceste instrumente teoretice și metodologice în interiorul sintaxei pentru obținerea realităților subiacente: unități sintactice, raporturi sintactice, funcții sintactice și taxinomiile acestora.

În ceea ce privește prima problemă, consemnăm și acum, ca și în 2007, că întreaga concepție sintactică a lui Ivănescu se sprijină din plin pe acest concept al legilor limbii⁵:

„Acest lucru se vede din numeroasele trimiteri, passim, la ideea de lege și la revenirile clarificatoare. Credem că ideea îl preocupa îndeajuns și din aceste adevăruri răzlețe s-ar putea reconstitui concepția lui Ivănescu despre funcționarea sistemică a limbii în baza unor legi și principii” (Secrieru 2007b: 488).

⁵ „În 1960, Al. Graur, în lucrarea *Studii de lingvistică generală*, ia în discuție doar tangențial problema generală a legilor lingvistice în introducerea tratatului, sub titlul *Categorii și legi filozofice și aplicarea lor la lingvistică*. Iată ce spune Ivănescu: «Această concepție a unui spirit uman cu legi imuabile, identic sub toate latitudinile... pare astăzi discutabilă. Totuși, oricare ar fi diferențele de obișnuințe mentale la diferite popoare, existența anumitor trăsături fundamentale nu poate fi negată. Există o logică umană și marile categorii logice se regăsesc la toți oamenii care gândesc. Ele sunt în mod natural la baza categoriilor gramaticale» (p. 69)” (Secrieru 2007b: 487).

La această observație adăugăm și o alta, emisă tot de noi:

„Remarcăm, de asemenea discuția tangențială pe care o face Ivănescu noțiunii de «legi sintactice generale», noțiune foarte importantă de altfel, dar care a fost pierdută din vedere de lingvistica românească ulterioară lui Ivănescu. O explicație a acestui fapt poate fi aceea că mai mulți lingviști sau chiar școli lingvistice au intuit existența unor legi interne de dezvoltare a limbilor, dar în afară de legile fonetice, descoperite și discutate pe larg, alte legi, morfologice sau sintactice sunt greu de identificat, mulți dintre lingviștii actuali sfârșind prin a le contesta” (*ibidem*: 487–488).

În legătură cu cea de a doua problemă, și anume metoda analitică specifică sintaxei, G. Ivănescu consideră că „analiza morfologică și sintactică trebuie să se întemeieze pe o analiză logică și ontologică, absolut indispensabile lingvistului” (Ivănescu 1966a: 10), fiindcă „analiza sintactică se identifică în fond cu analiza logică” (Ivănescu 1966b: 61), și recomandă lucrările lui N.I. Marr și ale elevilor săi „care știuseră să aplice just materialismul dialectic în lingvistică” (Ivănescu 1965: 113). În opinia savantului, justificarea constă în aceea că „limba este pusă în legătură nu cu gândirea, ci cu realitatea însăși” (Ivănescu 1963: 261), iar „punctul de vedere pur lingvistic se deghizează într-un punct de vedere ontologic” (*ibidem*: 261). Nu există în lucrările lui G. Ivănescu exemplificări ale modului cum trebuie operate aceste analize, dublu dimensionate, logic și ontologic, și care sunt conceptele ontologice subiacente sintaxei.

3. Opinii privitoare la aparatul terminologic al sintaxei

Două sunt limitele terminologice ale sintaxei luate în discuție de G. Ivănescu. Prima este aceea prin care combate „tendința exagerată de înlocuire a vechii terminologii lingvistice cu una nouă” (Ivănescu 1966a: 1), aici intrând și critica privind o prea mare diversitate a surselor terminologiei lingvistice și a apropiierilor terminologice în general, iar a doua limită este distanțarea prea mare a logicii față de problematica sintaxei. Referitor la prima limită, de exemplu, G. Ivănescu nu este de acord cu termenul de *emunțare*, utilizat de Meillet (Ivănescu 1964: 199), apoi unifică perechile subiect/predicat gramatical, subiect/predicat psihologic și subiect/predicat sub termenii secunzi din perechile consemnate, iar, în legătură cu noțiunea de *copulă* ca semn predicatului, afirmă că practic ea nu există, fiind doar o unealtă incidentală, în limbile în care nu există alte mijloace de exprimare a unei judecăți; prin urmare, concluzionăm noi, termenul ar trebui exclus de la întrebuintare. Argumentele aduse în sprijinul acestor observații observăm că nu conving, ele fiind bazate pe criteriul contraponderii și al frecvenței și pe cel al autorității opiniilor unor lingviști (*ibidem*: 198).

De critica apropiierilor terminologice lingvistice care vizează și unele realități sintactice se ocupă G. Ivănescu într-un articol special conceput ca un răspuns la problemele lingvistice discutate la Congresul lingviștilor din 1948. Esența poziției sale este aceea că recomandă supervizarea terminologiei lingvistice de către o „comisie centrală”, care să respingă sau să aprobe termenii utilizați de

lingviști și astfel să obțină o unificare a terminologiei lingvistice (cf. Ivănescu 1949: 353). Sursa termenilor lingvistici trebuie să rămână, în opinia savantului, limba comună, și lingviștii nu ar trebui să propună termeni care să nu fi fost preluați din această sursă primară. Ivănescu este categoric: „nos croyons que cette voie n'est pas la bonne” (*ibidem*: 354). Acest „principiu” purist este augmentat de Ivănescu prin exemple, respectiv el recomandă ca în loc de termeni precum „*morphème, sémantème, phonème, catégorie grammaticale*” să fie utilizați cei „*de signe, de son et de catégorie lexicale ou catégorie de formes*” (*ibidem*: 354) și, doar în situația în care limba naturală, comună, nu poate furniza cuvinte cu sensuri adecvate și motivate, să se procedeze la crearea de noi termeni. În partea a doua a discuției, Ivănescu propune ajustări terminologice concrete: *substantivul* să fie denumit *nume/nom, nominativul: nume-subiect/„nom-sujet”, genitivul: nume-posesiv/„nom-possessif”, dativul și acuzativul: nume-obiect/„nom-objet”*; noțiunea de *caz* să dispară, fiind superfluă, de asemenea termenul *articol* să dispară, iar cele două realizări ale sale să fie numite „*definitif*” și „*indefinitif*”; termenii *verb* și *diateză* să fie înlocuiți cu termenii „*actif*”, „*passif*”, „*processif*” (*ibidem*: 355). Realitățile morfologice sunt practic epuizate, după cum vedem, de către Ivănescu prin propuneri de înlocuiri corespondente terminologic, dar aceste propuneri se opresc în acest articol, din păcate, la granița sintaxei, astfel încât nu putem avea o informație și despre acest aspect de care ne ocupăm aici în mod special. Tema este reluată într-un articol publicat în 1972, iar constatarea sa de acum este că mulți din termenii lingvisticii americane au pătruns în lingvistica românească într-o primă fază adaptați ca sens și formă, dar fără succes, și au fost reluați și adaptați prin filieră franceză, situație în care specialiștii par a-i agreea. Indicația din finalul articolului „că ar fi necesar să se procedeze cu mai multă atenție la crearea terminologiei științifice românești” (Ivănescu 1972a: 11) denotă însă un paternalism exagerat, ridicând întrebarea privitoare la instanța care ar trebui să supervizeze acest proces și dacă ar putea fi el cu adevărat supracontrolat, chiar dacă aparține unei activități deliberate, așa cum, de fapt, nici ceea ce se petrece în evoluția unei limbi naturale nu poate fi mereu explicat și controlat⁶. A doua limită pe care Ivănescu a identificat-o este distanțarea prea mare a logicii față de problematica sintaxei. De fapt, intenția de substanță urmărită prin ambele abordări de către G. Ivănescu era imprimarea unei rigori mai vizibile (respectiv logice) lingvisticii prin sintetism, suprimarea termenilor inutili, pleonastici sau tautologici, ori repetitivi în context și impunerea unor termeni motivați, logici și sugestivi. Aproprierea terminologiei logicii până la identitate terminologiei sintaxei nu a fost acceptată de către succesori, iar, de exemplu, propunerea privind revenirea în sintaxă la termenul de „*verb*”, care inițial era un termen sintactic, pentru funcția de predicat (cf. Ivănescu 1965a: 425) nu a cunoscut raliere. Unele propuneri

⁶ Ni se pare relevantă aici citarea unei opinii a lui Mario Wandruszka, consemnată de G. Ivănescu în *Cronica* sa privind al XIII-lea Congres al lingviștilor, publicată tot în 1972, și anume „faptul că evoluția lingvistică se explică prin două căi: prin necesitate și prin hazard, că necesitățile duc la uniformitatea limbilor, iar hazardul (contingențele) la diferențele dintre limbi” (Ivănescu 1972b: 144).

terminologice ale lui G. Ivănescu, de tipul „propoziție narativă”, respectiv „descriptivă”, ori „definitorie” (*ibidem*: 425) nu au fost nici ele validate prin preluare de către sintacticieni.

4. Opinii privitoare la evoluție, respectiv la istoria devenirii științei prin lucrări și direcții de cercetare

Pentru a avea o perspectivă mai clară asupra epocii în care apar lucrările lui G. Ivănescu, reluăm aici afirmația noastră la recenzarea *Cursului de sintaxa limbii române moderne* a lui G. Ivănescu, publicat în 2004 de Oana Popârda:

„Contextul național al *Sintaxei* lui Ivănescu era asigurat de primele gramatici românești publicate în intervalul 1757 și 1947 [momentul redactării *Sintaxei* în discuție], lucrări reprezentative în număr de aproximativ 35, între care consemnăm autorii Radu Tempea, I.H. Rădulescu, Gh. Seulescu, N. Măcărescu, I.C. Massim, I. Manliu, T. Cipariu, Al. Lambrior, I. Găvănescu, R. Ionașcu, Iorgu Iordan, Sextil Pușcariu, Seidel, Nicolae Drăganu, Al. Rosetti, H. Tiktin. Dintre acești autori doar N. Drăganu, Seidel, Tiktin, Philippide, Simensky, [T.] Cipariu [și I. Iordan] sunt citați de G. Ivănescu, în schimb contextul internațional este delimitat mai ferm prin citarea extrem de frecventă a lucrărilor lingviștilor: Delbrück, W. Porzig, Wundt, von der Gablentz, Meillet, Séchehay, Amman, Humboldt, F. de Saussure, Ch. Bally, Vendryes, Goblot, Ries, Bergson, Steinthal, Lerch, Grimm, Fr. Bopp, Brugmann, Karl Vossler, Leo Spitzer, E. Cassirer, Funke, A. Müller, E. Wechsler, Benedetto Croce, H. Paul și alții” (Secrieru 2007b: 485).

În unele din articolele sale, G. Ivănescu menționează, consacându-le astfel, lucrări pe care le consideră fundamentale: N. Drăganu, *Istoria sintaxei* (București, 1945), *Studii de gramatică* (3 vol. 1956, 1957, 1961), *Gramatica limbii române* (ediția 1963, 2 vol.), Iorgu Iordan, *Limba română contemporană* (edițiile 1954, 1956) (Ivănescu 1965b: 113) și consemnează ca tendință de dezvoltare a lingvisticii timpului său că „după 1948 s-a pus în special problema stabilirii principiilor lingvisticii marxist-leniniste” (*ibidem*: 113). Această ultimă dimensiune a problemei se leagă organic de partea a doua a lucrării de față, care ne oferă posibilitatea de a estima cum au evoluat teoriile sintactice ale lui G. Ivănescu, respectiv cât de pertinente și actuale au apărut sintacticienilor români aceste teorii sau opinii și cum au fost dezvoltate.

Partea a II-a

Ca metodă investigativă, am recurs la analiza documentelor, respectiv a lucrărilor de sintaxă românească, volume și articole, scrise între anii 1969, când G. Ivănescu este pentru prima dată citat de către Silvia Rogobete, și 2009, când lingvistul este cel mai recent citat în literatura de specialitate cu una din opiniile sale sintactice. Numărul lucrărilor consultate depășește cifra de 200, iar problematica opiniilor, precum și a specialiștilor care le invocă am sintetizat-o mai jos, încercând să păstrăm aceeași abordare pe patru dimensiuni. Totuși, anticipăm concluziile noastre în legătură cu opiniile lui G. Ivănescu privind metodele de

cercetare necesare sintaxei, precum și cele referitoare la aparatul terminologic, observând că acestea nu au cunoscut iterări. În ceea ce privește istoria și mișcarea ideilor sintactice, de asemenea, putem afirma că nu există comentarii ale opiniilor lui G. Ivănescu, dar că ele, credem, sunt și rămân inerente istoriei și mișcării generale în evoluția teoriilor sintaxei limbii române. Putem însă aprecia că, statistic vorbind, în cei aproximativ 50 de ani, de la intrarea ideilor privind sintaxa ale lui G. Ivănescu în mediul științific lingvistic românesc, în special școala lingvistică ieșeană, reprezentată prin Ecaterina Teodorescu, Oana Popârda, Petru Zugun, Dumitru Irimia, C. Dimitriu și doctoranzii săi, Mihaela Secrieru, Rodica Nagy, Elena Tamba Dănilă, Monica Timofte, Carmen Bocăneț, a consemnat, discutat și exploatat opiniile sintactice ale savantului, puținele excepții din alte areale lingvistice academice românești fiind reprezentate prin lucrările Silviei Rogobete, ale lui Gh. Constantinescu-Dobridor, Vasile Șerban, Gh. Trandafir, G.G. Neamțu, C.Th. Popescu, Marius-Valeriu Grecu. În totalitatea lor, numărul sintacticienilor care au valorificat ideile lui G. Ivănescu nu depășește douăzeci. A rămas astfel să ne referim, pe larg, doar la ceea ce am cuantificat mai sus, în *Partea I (1.)*, sub titlul *Opinii privitoare la obiectul lingvisticii, recte al sintaxei*, comentariul de ansamblu pe care îl putem face privitor la consemnările ideilor sintactice ivănesciene găsite în literatura de specialitate (și pe care le redăm mai jos) fiind acela că aceste opinii reiterate sunt de fapt ralieri și întăriri ale ideilor lui G. Ivănescu, revalorificări în contextele unor cercetări monografice și punctuale și mai puțin polemici sau intrări în dialog critic cu aceste idei.

Opinia privitoare la deosebirea metodologică dintre morfologie și sintaxă și emendarea ei este consemnată și discutată de Carmen-Gabriela Pamfil (1992: 472).

Opinia privitoare la existența doar a predicatului verbal (cf. „predicat nu poate fi decât verbul”, Ivănescu 1965: 425) și implicit problema necesității conceptului de „copulă” în sintaxa limbii române este consemnată și discutată de Petru Zugun (1978), Ecaterina Teodorescu (1979: 126), Corneliu Dimitriu (1997: 159, 1982, 2002: 1297), Mihaela Secrieru (1998: 71, 2000, 2001).

Opinia privitoare la apozitie ca un nou predicat (Ivănescu 1964: 201, dar și Ivănescu 2004/1948: 133) o găsim consemnată și discutată la Silvia Rogobete (1969: 444), Monica Timofte (2005: 125, 128).

Opinia privitoare la numărul părților de propoziție, doar două în opinia lui G. Ivănescu, subiectul și predicatul, simple și dezvoltate (Ivănescu 1963, Ivănescu 1964), o găsim consemnată și discutată la Petru Zugun (1978: 103–110), Gh. D. Trandafir (1982: 67–68), Carmen Bocăneț (2006), Corneliu Dimitriu (1982, 2002: 1000).

Opiniile privitoare la clasificarea propozițiilor (numai principale, propozițiile secundare sunt doar „forme”, natura și sintaxa propozițiilor exclamative, propozițiile coordonate opozitive, Ivănescu 1963, Ivănescu 1964, Ivănescu 2004/1948) le găsim consemnate și discutate la Gh. Constantinescu Dobridor (1994: 61 sqq.), Vasile Șerban (1970: 63, 131), Constantin Th. Popescu (1977), Gh.D. Trandafir (1982: 67–68, 142, 161, 165, 169), Dumitru Irimia (1987: 41–46, 1997: 504–505), Carmen-Gabriela Pamfil (1992: 477), Corneliu Dimitriu (1997, 1982, 2002: 1005–1006).

Opiniile privitoare la existența complementelor izolate parantetic (Ivănescu 1948) le găsim consemnate și discutate la Viorel Hodiș (1979: 88).

Opinia privitoare la faptul că predicatul nu poate alcătui singur o propoziție (Ivănescu 1963) o găsim consemnată și discutată la Marius-Valeriu Grecu (2009: 9).

Opinia privitoare la faptul că nu există atribute și complemente, ci doar complemente (Ivănescu 1964), o găsim consemnată și discutată la Vasile Șerban (1970: 429), Carmen-Gabriela Pamfil (1992: 477), Rodica Nagy (2002: 69), Monica Timofte (2005).

Opinia asupra unităților sintactice (propoziția principală, „cuvântul-propoziție”, „cuvântul-frază”, Ivănescu 1963) o găsim consemnată și discutată la Gh.D. Trandafir (1982: 67–68, 142, 161), Corneliu Dimitriu (2002: 1067), Rodica Nagy (2002: 73), Elena Tamba Dănilă (2004: 35).

Opinii inferate din teoriile lui G. Ivănescu:

Opinia că admitând existența doar a propozițiilor principale admitem, de fapt, că raportul dintre subiect și predicat sau, cum este numit de G. Ivănescu, de „dublă condiționare”, se actualizează doar în interiorul acestora (Ivănescu 1963) o găsim consemnată și discutată la Petru Zugun (1978: 103–105), Gh.D. Trandafir (1987: 490, 1982: 161–162). Observăm că această opinie mai permite inferarea că raportul de inerență are atributul unicității.

Opinia referitoare la teoria logico-noțională, care este surprinsă cu alți termeni în teoria sintactică dependențială a părților de vorbire (numele este singura „noțiune”, adjectivul și verbul sunt „note ale noțiunii”, iar adverbele „note ale notelor noțiunii”, Ivănescu 1965: 426), o găsim discutată și aplicată la Mihaela Secrieru (1998: 71, 2000: *passim*, 2001: *passim*, 2007: *passim*).

Referitor la analiza sintactică ca submetodă aplicativă, observăm că, dorind să aplicăm astăzi pe un text toate ideile și teoriile ivănesciene, am constata că analiza sintactică obținută ar fi reprezentativă pentru epistemologia problemelor sintactice ale veacului trecut, mult sub rafinamentul luxuriant al teoriilor actuale aplicate analizelor sintactice, însă cu siguranță inovativă în raport cu analiza timpului dat.

Concluzii

Preocuparea de forță a lui G. Ivănescu este filosofia sintaxei sau delimitarea sintaxei ca știință lingvistică, punctând elemente din obiectul de cercetare care preocupau lingviștii începutului de secol al XIX-lea. G. Ivănescu nu anticipează și nu ia în discuție problema teoretică a unităților sintactice, conceptualizarea noțiunii de raport sintactic sau de funcție sintactică, tendință care scapă de sub observația sintacticienilor chiar și în gramaticile mai noi. Din inventarul ideilor sintactice abordate de G. Ivănescu și sintetizate de noi în prima parte a lucrării s-au dovedit a fi reiterate, cu puține excepții, toate. Nu au fost valorificate opiniile sintactice privitoare la „structuralismul logicist”, la „universaliiile sintactice” și la „legile sintactice”.

În ceea ce privește problema metodelor de cercetare, nu putem decât relua concluziile din partea aferentă, și anume că există în lucrările lui G. Ivănescu exemplificări ale modului cum trebuie operate analizele sintactice, dublu dimensionate, logic și ontologic, și care sunt conceptele ontologice subiacente sintaxei.

În ceea ce privește recomandările lui G. Ivănescu de a supracontrola apropierea terminologiei sintactice ca origine și ca filieră, niciuna dintre acestea nu a fost preluată și aplicată de către specialiști, entropia naturală a propagării termenilor fiind practică tacit și continuu.

În ceea ce privește istoria evoluției ideilor sintactice, reflectate în lucrările precursore, așa cum au fost ele prezentate de G. Ivănescu, observăm că opiniile sale nu au cunoscut dezvoltări, ci doar consemnări în istoria generală a dezvoltării

ideilor sintactice românești. O explicație ar putea fi aceea că modelele epistemologice se succedă în mod demultiplicativ, paradigmele analitice și teoretice se schimbă prin preluări, nu mereu prin ipostazieri, ca în situația școlilor lingvistice, iar contribuția lui la dezvoltarea sintaxei românești a fost în mod natural și discret asimilată noilor paradigme.

Incluzând înseși lucrările lui G. Ivănescu în această istorie a evoluției domeniului reprezentat de sintaxa limbii române, consemnăm că multe dintre acestea sunt în continuare de referință pentru sintaxa actuală, deoarece conțin idei despre evidență sau despre valoarea punerii întrebărilor, despre conexiune sau despre cum este legat un lucru de altul și în ce fel se influențează ele, despre supoziție sau despre cum ar fi putut lucrurile să fie, dacă ar fi fost tratate astfel și despre relevanță, respectiv dacă și de ce este important un lucru.

BIBLIOGRAFIE

- Bocăneț 2006 = Carmen Bocăneț, *Tipuri de structuri sintactice în limba română literară din a doua jumătate a secolului al XX-lea*, Iași, Casa Editorială Demiurg.
- Constantinescu-Dobridor 1994 = Gh. Constantinescu-Dobridor, *Sintaxa limbii române*, București, Editura Științifică.
- Dimitriu 1982 = C. Dimitriu, *Gramatica limbii române explicată. Sintaxa*, Iași, Editura Junimea.
- Dimitriu 1997 = C. Dimitriu, *Verbul copulativ și predicatul nominal – concepte indispensabile în gramatica românească*, în „Revistă de lingvistică și știință literară” (Chișinău), nr. 3, p. 158–166.
- Dimitriu 2002 = Corneliu Dimitriu, *Tratat de gramatică a limbii române*, II. *Sintaxa*, [Iași], Editura Institutul European.
- Greco 2009 = Marius-Valeriu Greco, *Monografia predicatului în limba română: (1895–2005)*, Craiova, Editura Scrisul Românesc.
- Graur 1960 = Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, Editura Academiei.
- Hodiș 1977 = V. Hodiș, *În legătură cu teoria expansiunii a lui A. Martinet* (I), în „Cercetări de lingvistică”, XXII, nr. 1, p. 101–108.
- Irimia 1983 = Dumitru Irimia, *Structura gramaticală a limbii române. Sintaxa*, Iași, Editura Junimea.
- Irimia 1997 = Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române*, Iași, Editura Polirom.
- Ivănescu 1949 = G. Ivănescu, *Răspunsurile la patru din cele nouă probleme de lingvistică discutate la Congresul internațional al lingviștilor, Paris, iulie 1948*, în *Actes du sixième Congrès international des linguistes, Paris, juillet 1948*, p. 167–175, 237–239, 283–285, 383–356.
- Ivănescu 1963 = G. Ivănescu, *Gramatica și logica*, (I) *Structura gândirii ca factor primar al structurii morfologice a limbii*, în „Analele Universității din Timișoara”, Seria Științe filologice, I, p. 259–267.
- Ivănescu 1964 = G. Ivănescu, *Gramatica și logica*, (II) *Structura gândirii ca factor primar al structurii sintactice a limbii*, în „Analele Universității din Timișoara”, Seria Științe filologice, II, p. 193–219.
- Ivănescu 1965a = G. Ivănescu, *Nume si verb*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, Editura Academiei, p. 423–426.
- Ivănescu 1965b = G. Ivănescu, *Activitatea lingvistică din R.S. România în anii de după eliberare*, în „Progresele științei”, I, nr. 4, p. 113–116.
- Ivănescu 1966a = G. Ivănescu, *Probleme actuale ale lingvisticii române*, în „Cronica”, I, nr. 37, oct., p. 9.
- Ivănescu 1966b = G. Ivănescu, *Un aspect eronat al structuralismului lingvistic*, în „Orizont”, III, nr. 1, ianuarie, Timișoara, p. 59–62.
- Ivănescu 1972a = G. Ivănescu, *Terminologia lingvistică românească de după 1964*, în „Convorbiri literare”, III. *Limba literară*, nr. 9, 15 mai, p. 11.

- Ivănescu 1972b = G. Ivănescu, *Cel de-al XIII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică*, Quebec, 1971, în „Analele Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași”, serie nouă, Secțiunea IIIe. *Lingvistică*, t. XVIII, p. 143–145.
- Ivănescu 1979 = G. Ivănescu, *Die syntaktischen Universalien*, în *Studies in diachronic, synchronic and typological linguistics, in Festschrift for Oswald Szemerényi on the Occasion of his 65-th Birthday*, Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, p. 399–416.
- Ivănescu 2004 = G. Ivănescu, *Curs de sintaxa limbii române moderne*, editat, adnotat și prefațat de Oana Popârda, Iași, Editura Junimea [ed. I, 1947–1949].
- Nagy 2002 = Rodica Nagy, *Sintaxa limbii române*, I, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”.
- Neamțu 1978 = G.G. Neamțu, *În problema «predicatul nominal»*, în „Limba română”, XXVIII, nr. 5, p. 487–491.
- Philippide 1984 = A. Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, editate de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil, cu un studiu introductiv și comentariu de G. Ivănescu, București, Editura Academiei.
- Popescu 1977 = Th. Constantin Popescu, *Curs de limba română contemporană. Sintaxa propoziției*, Suceava.
- Rogobete 1969 = Silvia Rogobete, *Observații asupra raportului apozitiv*, în „Limba română”, XVIII, nr. 5, p. 443–452.
- Secrieru 1998 = Mihaela Secrieru, *Nivelul sintactic al limbii române*, Botoșani, Editura Gee.
- Secrieru 2000 = Mihaela Secrieru, *Elemente de sintaxă sincronică comparată*, Iași, Editura Universitas XXI.
- Secrieru 2001 = Mihaela Secrieru, *Cumulul de funcții sintactice în limba română („elementul predicativ suplimentar”)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Secrieru 2007a = Mihaela Secrieru, *Nivelul sintactic al limbii române*, ediția a II-a revăzută și completată, Iași, Editura Sedcom Libris.
- Secrieru 2007b = Mihaela Secrieru, *Sintaxa lui G. Ivănescu. Note de lectură*, în vol. *Studia linguistica et philologica, in honorem Vasile Arvinte*, „Analele Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași”, Secțiunea IIIe. *Lingvistică*, t. LIII, p. 485–491.
- Șerban 1970 = V. Șerban, *Sintaxa limbii române, Curs practic*, ediția a II-a revizuită și completată, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Tamba Dănilă 2004 = Elena Tamba Dănilă, *Vechi și nou în sintaxa limbii române*, Iași, Casa Editorială Demiurg.
- Teodorescu 1979 = Ecaterina Teodorescu, *În problema structurării părților de propoziție cu privire specială la predicatul nominal*, în „Limba română”, XXVIII, nr. 2, martie–aprilie, p. 123–127.
- Timofte 2005 = Monica Timofte, *Actualitatea sintaxei românești „clasice moderne”*, Iași, Casa Editorială Demiurg.
- Pamfil 1992 = Timotei Cipariu, *Opere II*, ediție îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil, *Introducere* de Mioara Avram, București, Editura Academiei Române.
- Trandafir 1982 = Gheorghe Trandafir, *Probleme controversate de gramatică ale limbii române actuale*, Craiova, Editura Scrisul Românesc.
- Trandafir 1987 = Gheorghe Trandafir, *Cazuri particulare ale relației sintactice dintre subiect și predicat și dintre subiectivă și regenta ei* (I), în „Limba română”, XXXVI, nr. 6, p. 485–496.
- Zugun 1978 = Petru Zugun, *Părțile de propoziție*, în „Cercetări de lingvistică”, XXIII, nr. 1, p. 103–110.

THE CONTRIBUTION OF G. IVĂNESCU IN THE FIELD OF ROMANIAN SYNTAX

ABSTRACT

G. Ivănescu's name remains an important landmark in Romanian linguistics, due to the number of his works, his erudite and comprehensive studies, his interpretive solutions and, also, due to the influence of his ideas and theories. As he openly declared, the Romanian scholar considered

grammar as a domain governed by the laws of linguistic, morphologic and syntactic universalia. In syntax, G. Ivănescu intended not only to approach grammar from the perspective of general linguistics, referring to well-known authors, but also from a logical perspective. His ideas and theories are found in *Course in Modern Romanian Syntax* and also in some of his articles and studies, and can be summarized in four basic directions: the research subject of syntax, its specific research methodology, the development of its own terminological apparatus and recording its scientific evolution or history. The scholar's true contribution can be weighed through a quantitative evaluation of his ideas that further protruded the scientific literature on syntax. As a result of undergoing this evaluation, we have found that G. Ivănescu's syntactic theories are still very much present, particularly in Iassy linguistic school, but also in other academic centers in the country where, for certain periods of time, G. Ivănescu taught.

Keywords: *syntax, methodology, terminology, categories, linguistics universalia.*

G. IVĂNESCU ȘI RETORICA POLEMICII ACADEMICE

ELVIRA SOROHAN*

Subiectul ales, deloc ușor de dovedit deplin în toată complexitatea lui, ne-a fost într-un fel dictat de însăși structura imanentă de *polemistés*, care individualizează, încă de la o primă vedere, personalitatea lingvistului G. Ivănescu. Toate studiile și cărțile sale sunt animate de nervul polemicii. Aceasta a fost latura dinamică a personalității sale, de netăgăduit pentru cei care l-au cunoscut direct ori l-au definit astfel citindu-l. A avut noroc lingvistica să profite de pregătirea lui de nivel academic și de aderența sa la valorile culturale românești în devenirea lor prin mijlocirea limbii. Deși polemica, înțeleasă de el ca necesitate științifică, iar de noi și ca expresie psihocomportamentală a unor particularități constitutive, i-a creat adversități și constrângeri, acestea nu l-au făcut să abdice de la convingerile sale întemeiate argumentate. Într-o cultură bine așezată, polemica pe teme științifice are o funcție reglatorie în chestiunile dezbătute. Și asta pentru că există o etică a polemicii bazată pe adevăr. Dar, *Quid est veritas?* (întrebarea procuratorului biblic) în acest domeniu al științei limbii, un fenomen schimbător și, în consecință, plin de controverse. Această întrebare, scria gânditorul Anton Dumitriu, „conține în ea însăși întreaga dramă a omului, a inteligenței” (Dumitriu 1984: 8). Însă lupta pentru adevăr n-a fost descurajată de faptul că grecii, deși au făcut *theoria tēs aletheias*, au lăsat ei înșiși întrebarea fără răspuns. Intelectul superior, activ, lucrează încă și va lucra pentru aflarea adevărului, luptând cu mobilitatea sau ascunderea lui, fără ca cineva să poată spune „eu sunt adevărul”, cum Empedocle a spus: „eu sunt zeu”. Este meritul Sfântului Augustin de a fi formulat natura paradoxală a adevărului, atunci când spune că „adevărul este acea supremă asemănare cu un principiu, care ființează fără nici o neasemănare”. O asemănare a neasemănării în condiția în care intervine îndată controversa între opiniile contrare ce întrețin polemica de neconceput fără retorică, retorică fiind o tehnică tratată când cu neîncredere, când cu ironie. Și totuși, retorică, înțeleasă ca instrument de persuasiune se declară a fi pusă în slujba adevărului. Au spus-o și grecii și latinii, iar după ei Augustin în *De doctrina christiana* (Sfântul Augustin 2002).

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, bd. Carol I, nr. 11, România.